

I. BALKAN

Adolf Hitler pitao me je jednom da li smatram da Hrvatska pripada Balkanu. Bio sam začuđen da je on izgubio osećaj za austrougarski prostor. Uopšteno govoreći, postoji sklonost u Zapadnoj Evropi da se Podunavlje odmah iza Beča već računa kao Balkan. Ovakvo shvatanje, po kome je Mađarska balkanska država, već je ogorčilo mnoge Mađare. Da li je, dakle, Dunav ta reka, koja pere i oslobađa te zemlje pripadnosti balkanskom svetu? To nije tačno, jer podunavske države su, takode, Srbija i Bugarska, ali one se ne brane već priznaju svoju pripadnost Balkanu. Rumunija se smatra samo geografski delom Balkana, ali rado to osporava zbog svog romanskog jezika. Ovdje se pojavljuje misao da reč „Balkan“ ne smemo da posmatramo u geografskom smislu, nego i u kulturno-istorijskom. Iz oba ova razloga Mađarska nije balkanska zemlja, jer pripada Srednjoj Evropi. Već hiljadu godina ona pripada latinskom-zapadnom kulturnom svetu. Zato Hrvatska već vekovima pripada kulturnom krugu Beča i Pešte, te je neodvojivi deo latinskog, katoličkog i habzburškog sveta. Tako je i u toj zemlji nastao društveni sistem koji nosi austrougarski pečat. Ovo se odnosi i na vojno i činovničko plemstvo, koje je verno monarhiji. Zagreb karakteriše jasan bečki uticaj, sa svim institucijama, koje imaju zapadne pečate.

Majka Zagreba zove se Beč (Wien), tetka je Budimpešta, dok su sestre Zagrebu: Grac (Graz) i Ljubljana. Tek nacionalni pokreti koji su razbili Monarhiju, godine 1918, istrgnuli su Zagreb iz državne zajednice sa habzburgovcima, Mađarima i time iz kulturnog kruga, koji je zapadni, latinski, katolički, carsko-nemački, kraljevsko-ugarski i vezali ga za Srbiju, koja, po svom izvoru, pripada istočnorimskom, grčko-pravoslavnom, osmanlijskom svetu. Za Hrvate, koji nose austrougarski pečat, Balkan počinje odmah iza nekadašnje austrougarske Vojne krajine. Kao organizaciono majstorsko delo habzburških careva, Vojna krajina je štitila Monarhiju od novih upada sa prostora Osmanlijskog carstva. Ovo isto se odnosi i na mnoge Srbe sa područja

bivše Kraljevine Ugarske i Hrvatske. Srbi iz Srbije gledaju na ove pomalo sa prezirom, kao na braću koja su se pod uticajem Nemaca i Mađara iskvarila. Jugoslovensko ujedinjenje je nastalo kao rezultat dva svetska rata, ali u kulturnom i civilizacijskom pogledu nije još okončano i to uprkos autoritarnom režimu Komunističke partije Jugoslavije. Srpsko-hrvatske suprotnosti, gledano sa strane, rešene su u okviru federativne Jugoslavije i tako je ta suprotnost postala neka vrsta privatnog pitanja. Te suprotnosti, međutim, raširene su do duboko u redovima Komunističke partije i tako ostaju još uvek problem sa znatnim političkim značenjem. Hrvat ima svest o tome da pripada istoriji koja je kulturno i civilizacijski nadmoćna i u mnogim društvenim odnosima još je uvek živa. Srbin, u poređenju sa Hrvatom, poseduje superiornu državotvornu snagu. Hrvatska ni danas, posle višedecenijske zajedničke države, nije spremna da trpi beogradski centralizam, koji bi nosio srpske crte. Zbog toga je Tito i proglasio ustav koji znači labaviju federaciju jugoslovenske države. Federativni sistem predstavlja do sada najbolji pokušaj da se ojača jugoslovenska zajednica. Jugoslavija, koja bi bila vođena srpski-centralistički, raspala bi se prilikom prvog većeg potresa i to upravo na isti način kao godine 1941. Nakon što se Jugoslavija raspala, usledio je hrvatski osvetnički pohod uništavanja pravoslavnih Srba. Ovaj događaj spada u najužasnija masovna ubistva tokom cele svetske istorije. U pitanju je balkanska osveta protiv omrznutog Balkana.

Jugoslavija kao država još uvek je podeljena kulturnom granicom, a pojam Balkana je sužava i ne može sasvim objasniti.

Međutim, ni taj pojam ne odgovara sasvim realnosti, kada, recimo, krenemo prema jugu. Tako Grčka geografski pripada balkanskom poluostrvu, a istorijski je ta zemlja vekovima bila - kao Srbija i Bugarska - vizantijsko-pravoslavna, osmanlijska. S druge strane, ostrva Egejskog mora, Peloponez, područje oko Atine i prostor Soluna i Trakija pripadaju Mediteranu. Sestre Atine ne zovu se Beograd i Sofija, već Smirna i Aleksandrija. Reč je o svetu Levanta, koji ima korene u slavnoj grčkoj prošlosti i protivrečnostima Vizantije i Venecije.

Ovaj grčki svet oblikovalo je Sredozemlje, koje je Grke udaljilo od kontinentalnog Balkana. Isto se u jednakoj meri odnosi i na slovensku Dalmaciju, koja je formirana pod uticajem rimokatoličke Venecije i Austrije.

To se, međutim, ne odnosi u na Abaniju. Siptari - i pored toga što poseduju jadransku obalu sa pomorskim lukama Skadar, Drač i Valona - nisu moreplovci, pa čak ni uspešni ribari. Albanija je balkanska, brdovita, seljačka zemlja, u kojoj dominira islam. Albanci su prastanovnici Balkana, i to ilirskog porekla. Taj narod poseduje neuništivu snagu, a to se ogleda i u brojnoj emigraciji na području severne Grčke, Atike i Peloponeza. Stanovnici mesta Megara ponosno se nazivaju Grcima, nasuprot okolnih sela, koja su

pretežno nastanjena Albancima. Ovi Albanci, međutim, koji još uvek među sobom govore albanski, u političkom smislu i po osećanju postali su Grci.

Šta je, dakle, pravi Balkan i to u smislu geografske, istorijske i kulturne posebnosti? Reč je uglavnom o području, kojim su nekada vladali Turci: Srbija, Makedonija, Crna Gora (koja nikada nije u potpunosti bila pokorena), Bosna, Hercegovina, Albanija, Bugarska, severni deo Grčke (bez morske obale), evropski deo Turske i Rumunija, koja je i pod Osmanlijama zadržala znatnu autonomiju i zato sačuvala vladajući, bojarški sloj svog društva, dok su, recimo, Srbi, svoj izgubili u Kosovskoj bici, na Kosovu polju, godine 1389. Kod Rumuna je snažno razvijen latinski osećaj i u kulturnom smislu jaka antislovenska crta. Srbi i Bugari su vekovima bili turska raja, bez državnih i građanskih prava, sem ako bi, razume se, prešli na islam. Grci su bili u dosta povoljnom položaju, blagodareći činjenici da su u Osmanlijskom carstvu igrali važnu ulogu kao trgovci i moreplovci.

Ovaj skučen, relativno mali prostor nastanjuju brojni narodi, koji žive jedni pored drugih, i imaju veoma razvijenu individualnost. Tako, Rumuni poseduju rumunsku narodnu svest. Bugari su po svom poreklu delimično Mongoli i zato se često i pozivaju na srodnost sa Mađarima. Srbi su čisti Sloveni. Crnogorci su Srbi koji imaju posebnu samosvest o tome da su upravo oni najbolji Srbi. U odnosu na moral i običaje (gostoprимstvo i krvna osveta), Crnogorci su pod jakim uticajem Albanaca, koje su u VI veku u ovim brdskim krajevima potisnuli Sloveni. Grci su, zahvaljujući seobi naroda, pre svega Slovena, a onda i Albanaca, pomešali svoju krv sa tim narodima. Turci su mongolskog porekla. Istorijski razvoj ovih naroda veoma se razlikuje. Najveće sličnosti na ovom prostoru, u poslednjih pet stotina godina, pokazuju istorijski razvoj Srba i Bugara. Oba suseda imaju, takođe, i u socijalnom pogledu seljačko-demokratsku strukturu. Turci su se oslobodili svojih feudalaca, dok su Rumuni, sve do komunističke vladavine, zadržali svoje plemstvo. Ono što je zajedničko Srbima, Bugarima i Rumunima jeste pravoslavlje, koje vuče poreklo iz doba Vizantije, kao i žilavo patrijarhalno društvo. Danas oni pripadaju komunističkom svetu. Izuzetak čine Grčka i evropski deo Turske. Jugoslavija, međutim, danas stoji van sovjetskog bloka. Albanija ovde zauzima neobičan položaj, gde je službena ideologija marksizam-lenjinizam, a ta ideologija, taj duhovni smer ima tako malo veze sa tradicijom tog naroda. Isto je i sa narodima na visokom Kavkazu. Čudno je to da marksisti i lenjinisti, koji se toliko hvale svojom istorijsko-dijalektičkom metodom, ovde primenjuju recept sasvim suprotan logici razvoja tih naroda. Dijalektički odgovor na seriju ubistava vešanjem u Albaniji biće uvek dobro nanišanjeni osvetnički hici, kako je to uvek na Balkanu. „Kamelui gisdi!“ („U tom slučaju saviće se prst“, alb.) biće pouzdan odgovor.

Još nismo stigli da razmatramo takve pojedinosti. Do sada smo govorili o pojmu Balkana samo sa geografskog i kulturno-istorijskog aspekta.

Balkanu je, međutim, potreban još jedan pojam, kako bi ga bolje pojasnili. Odgovor nikada ne može da bude sasvim zadovoljavajući.

Prosečnom Amerikancu, na primer, iz Kanzasa, koji ima jasnu predstavu o hrišćanstvu i ličnoj slobodi, Balkan bih objasnio na ovaj način:

„Vi smatrate daje Evropa područje gde žive 'troublemakers' ljudi koji stvaraju probleme, nepopravljivi svadljivci koji tokom svake generacije zapale svet? Nije li tako?"

On će to revnosno da potvrdi:

„Vidite, ovi smutljivci, potpaljivači svetskog požara i kako biste Vi još sve nazvali Evropljane, smatraju da je Balkan mesto gde žive proizvođači nemira i potpaljivači svetskih požara. Predstavite, dakle, sebi narode, koji čak i jednom takvom nemirnom području izgledaju kao buntovničko područje!"

„Užasno! Jesu li oni zaista tako opasni?"

„Među njima sam živeo svega trinaest godina. Polovinu toga vremena proveo sam kao ambasador i oponomučeni ministar, imajući posla sa kraljevima, ministrima i velikim banditskim vođama. Drugu polovinu tog vremena proveo sam u njihovim zatvorima i to sa predstavnicima svih slojeva njihovog društva sve do samog dna, do najgorih tipova. Ne želim da dam neki konačan sud, pa ipak, meni oni ne izgledaju tako loše i opasno. Možda su malo divljiji, ako mi dozvolite da kažem!"

„Pa, Vi ste ipak ostali živi!"

„To nije ni njihova zasluga, a ni krivica. Tako je Bog odredio."

Bojim se da čoveku iz Kanzasa, koga cenim sa distance, nisam dovoljno dobro objasnio Balkan.

Ja, međutim, ne odustajem. Tokom ovog uvodnog slova, kojim se obraćam mojim čitaocima, hoću da pružim makar jasne karakteristične momente, ako već ne mogu da dam oštre konture, kojih zapravo i nema, jer su narodi, religije, kulture i društvene suprotnosti toliko međusobno isključivi, isprepleteni i zamršeni. Sklonost da se suprotnosti i lična netrpeljivost svih vrsta, do u najsitnije pojedinosti, rešavaju požarom i mačem (danas, prirodno, ručnim modernim oružjem), na Balaknu je uveliko priznata i tradicijom dokazana.

Moj beogradski stan, jun 1944. Prisutni: general Glaize-Horstenau, nemački general Hrvatske (Glaize-Horstenau, Deutscher General Kroatien) i Peter Antonius Harapi, iguman franjevačkog manastira u Skadru i član Albanskog prestolonasledničkog saveta.

Glaize: „Kažite mi Vaše preosveštenstvo, kakvo je Vaše mišljenje o krvnoj osveti?"

Harapi: „Ona mora da postoji. Imamo samo ovu vrstu ispaštanja i kazne."

Tu sam se i ja umešao u razgovor: „Dragi oče Antonius, da li Vam se ikada zbog krvne osvete ispovedao neki Albanac iz plemena Mirdite?”

„Naravno da nije!”

„A kada je u pitanju i najmanja krađa?”

„Da!”

„Ovo veoma dobro razumem. U zemlji, u kojoj ne postoji državni aparat, bez policije i sudija, kaznu izriče rod ili pleme. Pa ipak, sada Vas pitam kao teologa morala i kao dušebrižnika krvnih osvetnika u plemenu Mirdita, kakvo je Vaše mišljenje o tome?”

„Princip je ispravan. Problematična je primena u praksi!”

Na stranama ove knjige još ćemo sretati ovog divnog franjevca. Godine 1444. postao je mučenik i žrtva sopstvene sveštenečke dužnosti i savesti.

Glavno područje na Balkanu gde vlada krvna osveta su: Albanija, Crna Gora i Makedonija. Ona postoji i na Kavkazu. U krvnoj osveti sadržan je, osim principa odmazde, još jedan princip: nastojanje da se gubitak muške glave, dakle, nosioca puške - nadoknadi, izjednači.

Kod nekih plemena - recimo, na Kavkazu - moguće je krvnu osvetu otкупiti i to novcem, ženidbom ili kumstvom, koje kod pravoslavnih ima vrednost kao krvno srodstvo.

Krvna osveta je uvek nezamenljiv pravni sistem u krajevima gde državni aparat ne može da pruži zaštitu pojedincu ili manjim zajednicama. Pošto se uticaj države sve više oseća na Kavkazu i Balkanu, onda možemo da zapazimo da ovaj arhaičan pravni poredak polako i ovde odumire. Albanija je poslednji klasičan slučaj u Evropi gde još vlada tradicionalna krvna osveta sa svojim organizovanim strukturama. Međutim, krvna osveta još uvek postoji i na ostrvu Sardinija. Ovaj fenomen traje veoma dugo.

Nema nikakve sumnje o tome da su Sovjeti započeli borbu protiv krvne osvete u Albaniji zato što je tu reč o ugrožavanju državnog monopola nad izricanjem smrtnе kazne. Verovatno će da upotrebe istu metodu, metodu uveravanja, sa kojom su imali uspeha na Kavkazu, dakle, razgovaraće sa najuglednijim ličnostima. Ova metoda nije nova, već na tom području ima dugu tradiciju. Uspeh se postiže u onim slučajevima gde treba da se prekine lanac ubistava zbog krvne osvete, koji traje generacijama. Zakrvljenim porodicama i rodovima obično izvor sukoba više nije ni poznat. Država vešanjem ne bi učinila krvnu osvetu, jer i to vešanje bi stvorilo razlog za nju.

U Albaniji, na Kosmetu (Kosovo-Metohija je autonomna oblast, pripada Republici Srbiji, a većinski narod su Albanci), u Makedoniji i u Crnoj Gori krvna osveta je vekovima, sve do naših dana, smatrana najvišom moralnom dužnošću. Onaj ko bi odbio da izvrši tu dužnost, gubio bi obraz, nije više smatran muškarcem. Čuvari ove tradicije bile su, takode, i žene. One su među svojim muževima i sinovima morale da prepoznaju i izaberu najboljeg nišandžiju, kako bi ubica bio kažnjen. Albanske i crnogorske majke vaspita-

vale su svoje dečake da osвете smrt oca i sa nestrpljenjem čekale da dode dan kada će sin moći da nosi pušku, kako bi mogao da puca na ubicu. Ako je ubica već umro, onda je morao da bude ubijen njegov brat ili sin. Da bi se iskorenilo ovo shvatanje potrebno je više vremena nego za stvaranje pravne države. U ovim zemljama još uvek je česta pojava da ubica, koji je odslužio zatvorsku kaznu, po izlasku na slobodu bude ubijen, jer kod krvne osвете zločin ne zastareva.

Pravni poredak brdovitog Balkana ima i drugu, prijatniju stranu, simpatičnu sestru, što je, takode, rezultat loših drumova i neprohodnosti kraja: gostoprimstvo. Ono je karakteristično za celo područje jugoistočne Evrope i susrećemo ga posvuda, od Budimpešte do ostrva Krita, pa čak i u zatvorima Beograda i Sremske Mitrovice, gde su srećniji jugoslovenski zatvorenici delili sa mnom svoje pakete. To su činili kao daje reč o nečemu što je samo po sebi razumljivo, premda su njihovi paketi bili najčešće siromašni. Ovi zatvorenici su nacionalisti i stalinisti, ljudi iz svih društvenih slojeva. Znam samo za jedan slučaj, kada je jedan fanatik svoje pakete delio samo sa istomišljenicima. Balkansko gostoprimstvo stoji iznad stranačke politike. Ono je apsolutno i pruža se kao nešto najprirodnije. Što je čovek jednostavniji, ono je izdašnije.

Sto je predeo brdovitiji, neprohodniji (Albanija, Crna Gora), to je dužnost gostoprimstva svetija. Čak i krvni neprijatelj u trenutku kada prekorači prag kuće ima pravo na gostoprimstvo. Reč je o starom, homerskom gostoprimstvu, koje danas još poznaju na Balkanu i na Kavkazu. Engleski obaveštajac iz Intelidžens servisa, general Davis, kretao se veoma spretno po albanskim planinskim selima. Nisu ga izdali ni seljaci, kako ne bi došli u sukob sa domaćinima koji su mu pružili gostoprimstvo. Tek je na početku 1944. godine pao u naše ruke. Mi smo ga neumorno tražili. Jedna albanska banda gaje opkolila, a on se hrabro branio i tek kada je bio teško ranjen, bio je zarobljen.

Ovaj oblik gostoprimstva postepeno će da potiskuju i iskorenjuju: železnica, hoteli i turizam. Na isti način i postepeno nestaće krvna osveta, i to zahvaljujući postojanju opštinskih sudova i policijskih stanica. Tada će i gostoprimstvo da postane puki turistički dekor, kakav postoji u mnogim prijatnim zemljama na Zapadu. Na pravom Balkanu i u Grčkoj ono je i danas daleko više nego običaj, jer se ubraja u kategoriju morala. Zbog toga u islamskoj zemlji kao što je Albanija, postoji ceremonijalano pitanje-odgovor onog ko moli gostoprimstvo i onog ko ga pruža, i to na svetom jeziku Kurana, na arapskom:

„Adoni musafir?“ („Da li ti je gost dobrodošao?“).

„Buirom!“ („Jeste!“).

Time je ugovor kojim se gost štiti, zaključen. Takode, i ceremonijalni pozdrav gostu, da se oseća kao kod kuće, na arapskom jeziku je: „Merhaba!“

Ne postoji mogućnost da se zbog siromaštva gost ne ugosti. Kada sam ušao u kolibu jednog siromašnog čoveka na ostrvu Krit, on mi je svečano, na listu vinove loze, pružio orah. Drugo nije ni imao. Za epskog Crnogorca starog kova priča se daje spreman, nemajući čime da počasti gosta, i da ukrade ovna. Čovek, međutim, ne treba da veruje svim zlu radim srpskim anegdota koje pričaju na račun svoje ponosne brđanske braće.

U planini, na severu Grčke, boravio je tokom rata nemački geolog. Ni posle osam dana nije se vratio sa izleta. Nemačka patrola je krenula da ga traži. Od poslatih nemačkih vojnika, nakon nekoliko dana, u kasarnu se vratio samo jedan pripadnik Vermahta. Šta se dogodilo? Geolog se našao u nekom planinskom selu i čim je naišao na prvog domaćina, ovaj gaje pozvao u svoju kuću. To se brzo pročulo, pa su ga uskoro svi pozivali. Tako je došlo do svađe, jer je svako želeo da ugosti stranca. Sukob je rešen tako što su geologa proglasili za gosta celog sela. Zbog toga je Nemaac morao da svaki dan konači kod drugog seljaka. Kada je naišla nemačka patrola, i oni su takođe postali gosti sela. Nemački vojnici samo su javili - red mora da postoji (Ordnung muß sein!) - da još nisu mrtvi pijani. Gostoprимstvo koje obavezuje stoji čak i iznad istorijske činjenice okupacije zemlje.

Skadar 1943. godine: u gradu vlada haos, noću caruju učena i otimačina novca, danju ubistva nasred ulice, u uskim sokacima, na stepenicima i kroz kafanske prozore. U malom društvu Albanaca i Nemaca franjevac Antonius Harapi priča kako su se protekle noći u njegovom katoličkom manastiru pojavila tri ugledna muškarca, pripadnici ilegalne komunističke organizacije. Zatražili su da sa njim vode politički razgovor. Tvrdili su kako se Komunistička partija ne bori protiv Crkve. Komunizam se nalazi u novoj fazi razvoja i sada se bori za nacionalnu slobodu i za pravu demokratiju. Prigovorili su mu šta on, kao član Prestolonasledničkog saveta, ima tamo da traži, jer oni sarađuju sa fašističkim okupatorima zemlje. Prisutni nemački policajac nije mogao da sakrije lovački instinkt:

„Oče Antonius, pa to je veoma zanimljivo. Možete li da nam kažete ko su bila ta tri muškarca?“

Njegovo, kao iz drveta isklesano asketsko lice sa velikim nosom, odjednom se smračilo od uzbuđenja:

„Ne zaboravite da sam ja Albanac!“

Ovo troje ljudi, premda su došli kao nepozvani gosti u njegov stan, ipak imaju pravo na zaštitu gostoprимljivog domaćina.

Takav stav, međutim, komunizam čak ni u Albaniji više ne priznaje. Nakon što su nemačke trupe napustile Albaniju, komunisti su se dočepali oca Antoniusa, premda je uživao zaštitu domaćina, i obesili ga. Među sudijama ili gledaocima bila su, možda, i ona trojica komunista.

Ovo je samo nekoliko od hiljadu primera. Njima je tu mesto. Nastojim da pružim čitaocima sliku, utisak o balkanskom svetu, koji ima mnoga lica i koji može da bude i srdačan i užasno okrutan.

Osnova ovog sveta je seljačko patrijarhalno društvo. Kako pet stotina godina turske vladavine nisu mogle da slome autoritet srpskog domaćina, tako ni sistematski opšti napad komunizma na sve tradicionalne vrednosti nije uspeo da ga uništi. Akcija stvaranja kolhoza, koju je vodila Komunistička partija Jugoslavije, propala je upravo zbog otpora duboko ukorenjenog u patrijarhalnom društvu sela. Uprkos svim statistikama, proces kolektivizacije propao je, kako u moralnom, tako i u ekonomskom pogledu, i u Bugarskoj, premda je tamo komunizmu pošlo za rukom da stvori duboku podelu i jaz. U Bugarskoj je pritisak na selo bio brutalan, a patrijarhalno društvo nije bilo tako čvrsto i otporno kao u Srbiji. Bugarska predstavlja tipičnu državu sitnih zemljoposjednika. Njeni seljaci su najbolji baštovani Evrope. Oni su rano prešli na intenzivni način obrađivanja zemlje i orijentisali se na tržišnu proizvodnju. Bugari su imali veoma razvijen zadružni i poljoprivredni sistem, koji ih je snabdevao povoljnim kreditima. To je uticalo na to da su bezbolnije prihvatili ideje kolhoza. Rumunski seljak, kod koga je izražen romanski individualizam, pa mu je, dakle, tud zadružni duh, mogao se samo silom uterati u kolhoz. Staje sve, međutim, srpski seljak u stanju da podnese, u pogledu pasivnog otpora, upornosti i lukavosti, daleko prevazilazi snage mekšeg Rumuna. Tokom pet vekova turske vladavine, Srbin je bio prisiljen da gotovo automatski ima jedno svoje lice, a drugo koje pokazuje osmanlijskom gospodaru. Ni u jednoj balkanskoj zemlji kolhoz sovjetskog tipa nije postigao istinske uspehe. Tamo gde je samo površno, na prvi pogled, pobedio, onde je poljoprivredna proizvodnja potpuno propala.

Jednom sam kazao maršalu Antonesku, vodi rumunske države: „Pa Vi ste srećan državnik. Upravljate zemljom u kojoj vlada stalna kriza, ali nikada ne doživljavate katastrofu!" Dogodilo se, međutim, da su i Rumuni naučili šta je to glad, sada, pod komunizmom. To je za svakoga ko poznaje Rumuniju nepojmljivo, kada zna da ta država poseduje toliko plodne zemlje bogate humusom. O tome je jedan mudar rumunski državnik jednom rekao: „Naša zemlja je toliko bogata i, kada bi funkcionisala u tehničkom i organizacionom pogledu, verujte mi, imali bi smo previše!"

Na celom Balkanu vlada korupcija. Ona je toliko raširena, da je van svake sumnja, kada je reč o Balkanu. Pa ipak, ova tvrdnja je i suviše površna. Postoji velika razlika u tome kada srednjoevropski činovnik objasni svojoj stranci: „Tamo nedostaju tri hiljade", ili, kada rumunski poreski službenik, prilikom rasprave o plaćanju poreza, uzbuđeno nabraja koliko od toga treba da primi njegov šef, a koliko on. Konačno, i država mora nešto da dobije! U ovim krajevima - koji su vekovima imali posla sa državnim činovnicima Osmanlijskog carstva - postoji tradicija da se u državne prostorije ulazi sa gu-

skom u korpi. Ova tradicija preživela je, bez velikih lomova, nemirne godine XIX veka, kada su se stvarale nove, nacionalne države. Ovo se, takode, odnosi na dva lica Srbina, koja je pokazivao kraljevskom žandar, a posle i komunističkom komesaru. Primanja državnih službenika oduvek su bila bedna i neizvesna. Korupcija je postala nezamenjivi deo zarade. Kako je, međutim, svima dobro poznato, da svako uzima mito, onda korupcija nema onaj zloko-ban karakter, već je sastavni deo socijalnog sistema jednog društva. Čovek, prosto, mora da zna koliko novca treba da izdvoji za mito, da bi postigao željeni cilj. Ako se ponudi suviše malo, tada to može da se tumači kao pokušaj korupcije, jer je time potcenjen nečiji položaj u državnoj hijerarhiji. Sto se toga tiče, ne postoje čvrsta i jasna pravila, jer na Balkanu ljudi ne vole sitničavost. Jednostavno se zna ko koliko može i treba da plati.

Rumunski predsednik vlade Argetoianu, tokom službenog puta vozom, primio je delegaciju na jednoj većoj železnickoj stanici u zemlji, a predvodio ju je šef stanice. Zalili su se da su im plate male. Predsednik vlade je onda upitao šefa železnice stanice:

„Koliko ste dugo šef?”

„Jedanaest godina, Vaša ekscelencijo.”

„Onda ste prilično nesposoban čovek kada do sada niste uspeali da se obogatite!”

Čitava armija turskih činovnika stolećima se bogatila u ovim zemljama, a nacionalni političari, koji su ih nasledili, nastavili su sa tom tradicijom, kao i onaj seljak sa guskom pod pazuhom. Ministri finansija prilikom odmeravanja plate uračunali su tu gusku, svinje i mito. Površno je i nepravedno to, da se javni sistem bakšiša koji vlada na Balkanu, upoređuje sa starim austrougarskim ili pruskim činovništvom i birokratijom. Daleko je pravednije da se postavi sledeće pitanje: da li bi ta slavna administracija, da je bila pod viševjekovnom turskom vlašću, mogla tako uspešno da se razvije? U tom bi slučaju naša korupcija bila samo nešto drukčija: preciznija, i svako bi za mito primio važeću priznanicu. To bi se vodilo pod rubrikom „mito” i uračunalo bi se svakom prilikom plaćanja poreza i zahteva za penziju. Rečju, naš bi sistem korupcije bio - dosadan. Balkanska korupcija, međutim, nije dosadna. Kada bi se o tome napisao udžbenik i to u formi sabranih viceva, ta bi se knjiga dobro prodavala. Sebi kao autoru ovog dela, dopuštam da ispričam ponešto iz te zbirke.

Neki niži državni službenik, koji je godinama radio kod predsednika suda za civilne procese, došao je na genijalnu ideju da od obe zavađene stranke uzme predujam i to na ime svog poverljivog položaja. Klijent koji dobije spor obavezuje se da će mu platiti za njegove usluge, a drugoj strani, koja je, dakle, izgubila proces, on se obavezao da će novac vratiti, i za takvo ponašanje imao je sledeće objašnjenje: „Zao mi je što ste izgubili spor. Ja sam se uzalud trudio. Uzmite Vaš novac. Znate, ja imam principe!” Nije ni-

kakvo čudo što su obe zavađene strane, u poverljivim razgovorima, proširile njegovu slavu: pobjednik ga je hvalio kao uspešnog saveznika, a onaj što je izgubio proces lepo je govorio o njegovom neverovatnom poštenju. Rezultat je da je taj službenik bio pretrpan ponudama. Kada su konačno uspeali da ga uhvate na delu, ustanovili su da je vlasnik nekoliko kuća. Neko će da kaže, da to može da bude samo Grk! Ne, u ovom slučaju, to zaista nije bio Grk. Ista priča mogla je, takode, da se odigra i u Beogradu i u Bukureštu, pa je to razlog zbog čega ne želim da otkrijem mesto gde se to stvarno dogodilo. Namera mi je da sprečim čitaoca da u opkladi suviše brzo dodu do nagrade.

U ovom balkanskom svetu, dakle, ne postoji korektan, pošten državni službenik? Njih ima i to nemali broj. Zar nisam već kazao da Balkan treba posmatrati bez predrasuda i sitničavosti. Ukratko, balkanska korupcija, koja je toliko poznata svetu, nije korupcija u evropskom smislu. Reč je prosto, kao i u svim ostalim vidovima života, o nekoj vrsti nadoknade, poravnavanja. Ovog puta Zapad treba da se postroji i da stigne Balkan. I on to i radi.

Nepristupačni Balkan, sa svojom bogatom, divljom, gorskom prirodom, u svim je vremenima nudio - kriminalcima, profesionalnim razbojnicima, ugnjetenima, progonjenima i političkim opozicionarima svake vrste, - idealnu priliku za stvaranje bandita i gerilaca. Grčki klepti, srpski hajduci i četnici, bosanski pobunjenici i tako redom, pravili su nemalo problema turskim, austrougarskim i nemačkim okupatorima. Tito je, međutim, jedini koji je ne samo nastavio tu balkansku tradiciju, već je osnovao u šumi i razvio političku, partizansku armiju. Reč je o događaju koji je nemačkom Glavnom štabu dugo ostao nepoznat. Nemački Glavni štab je mesecima o partizanima negovao sliku kao o tradicionalnim balkanskim banditima. Verovali su da je samo pitanje vremena kada će taj pokret biti likvidiran uz pomoć policije i nemačke armije. Nacionalna oslobodilačka armija, koju su vodili Tito i komunisti, i pored velikih gubitaka, postajala je sve veća. Nemci i Italijani učinili su političku grešku i to već na samom početku, kada su uništili Jugoslaviju, a posle toga, jer su podržavali mađarski revizionizam i velikobugarske zahteve. Oni su prihvatili italijansku aneksiju i politički priznali njenu uticajnu sferu, a sve je krunisano režimom terora Ante Pavelića u Hrvatskoj i represalijama protiv taoca u selima, što je prouzrokovalo to da su ustanici stalno dobijali nove borce, pa je njihov pokret na kraju prerastao u pravu reku, i to u trenutku, kada je postalo jasno da je zvezda nemačke ratne mašinerije na zalasku. Nastajanje takve partizanske armije u šumama Zapadne Evrope nije moguće. Te šume imaju čiste, dobro uređene puteve, gde životinje imaju uredno snabdevanje hranom i pićem, gde su jeleni i srne numerisani. U takvim dobro uređenim, komercijalizovanim šumama ne uspevaju vukodlaci i slične nemani. Kada se ostavi po strani to što su Amerikanci potpuno pogrešno ocenili karakter nemačkog naroda, nisu razumeli ovu činjenicu. Rečju, u nemačkim šumama nisu se pojavili vukodlaci. Nemački otpor nadi-

ručim američkim trupama nije organizovan po šumama, nego u fabrikama, iza prevrnutih autobusa i uličnih barikada. Stambena naselja pretvorena su u tvrđave, gde se odmah iz ugla nalazi restoran sa dobrom kuhinjom i odličnim pivom. A možda može da se dobije i sladoled? Red sprovodi i moć poseduje onaj ko komanduje teškim tenkovima.

Ovi tenkovi, međutim, zatajili su u balkanskim gudurama, gde nema uređenih drumova. Divlju prirodu, te tradiciju gerilske taktike i partizansku strategiju, koja se održala do naših dana, treba imati na umu kada se razmišlja o snazi otpora u srcu Balkana. Ovome treba dodati i sposobnost čoveka sa Balkana da podnese neverovatne napore i da izvrši neopisive brutalnosti. Ovde ne mislim samo na ubijanje. Konačno, balkanske rekorde u ubijanju odavno su potukli drugi. Reč je o posebnim metodama ubijanja. Govorim o partizanskom i građanskom ratu na Balkanu. To su događaji koji čoveka skamene. Sećanja koja potpuno parališu mozak! Čovek zanemi pred tim strahotama. Gde je, međutim, u ovom dvadesetom veku svetio, koje bi Balkanu omogućilo da se uzdigne nad postojećim mrakom i užasom? Na Balkanu i na Istoku Evrope stvar sa surovošću stoji kao i sa korupcijom. Susedne zemlje Zapada su ih stigle. Ne smemo da izgubimo nadu da će ljudskost na kraju ipak da pobedi.

Postoje na lako zapaljivom Balkanu kompleksi mržnje, koji su proizvod istorije. U staroj Zapadnoj Evropi - izuzetak čini odnos Nemaca i Čeha - to je izumrlo. Na Balkanu prevladavaju tri kompleksa ove vrste: mađarsko-rumunski, mađarsko-srpski i italijansko-hrvatski. Od ovih kompleksa, bez sumnje, rekord drži mađarsko-rumunski. Trenutno taj sukob miruje, jer je otpor u ovim zemljama usmeren prema istom protivniku, protiv dominacije Sovjeta. O srpsko-hrvatskim suprotnostima već je bilo govora. Sve ovo dokazuje to da stara granica kulturnih i civilizacijskih suprotnosti može da bude daleko snažnije izražena od pripadnosti pojedinim nacijama. Nemački prostor, takode, još i danas sadrži primere koji dele pojedine nemačke regije, a koji su rezultat različitog istorijskog razvoja. Srpsko-bugarske suprotnosti miruju u takozvanim mirnim vremenima, a rasplamsavaju se kada se jedna pojavi u liku agresora. Srpsko-albanski konflikt može, uglavnom, da se vidi na Kosovu i Metohiji, gde su Albanci većina stanovnika. Kosovska Mitrovica, Priština, Peć i Prizren dobijaju tokom Drugog svetskog rata dovoljno municije za nove sukobe. Posle 1945. godine ovo je područje dobilo autonomiju i to u okviru federativnog ustava Jugoslavije. Mora još da se sačeka da bi se videlo koliko je to povoljno rešenje. Taj isti ustav, nema sumnje, otupio je oštricu srpsko-hrvatskog sukoba. Najjači sukob na jugoslovenskom prostoru danas je između komunista i antikomunista. Kompleks mržnje sa dubokim korenima jeste grčko-bugarski. Bugarska okupacija grčkih oblasti tokom Drugog svetskog rata pružila je toj mržnji novu krvavu hranu.

Ovim eksplozivnim nacionalnim htenjima valja pridodati i religiozne suprotnosti između katolika, pravoslavnih i muslimana. Kada sam jednom u Crnoj Gori govorio sa jednim slavnim četničkim vojvodom i tada ga zamolio da ne dira muslimane, on mi je to obećao i održao je reč. U toku razgovora dao mi je sledeći odgovor, koji bi mogao da bude i iz turskih vremena, iz anegdota Marka Miljanova: „Koje te vere, nije više Srbin!"

Recept za provoslavne, koji je primenio ustaški vođa i poglavnik, predsednik Nezavisne Države Hrvatske, Ante Pavelić, podseća na najkrvavije religiozne ratove: „Jedna trećina mora da postane katolička, jedna trećina mora da napusti zemlju, a jedna trećina mora da umre!" Poslednja tačka programa bila je i sprovedena u delo. Kada ustaške vođe pričaju o tome da su zaklali milion pravoslavnih Srba - uključujući bebe, decu, žene i starce to je onda, po meni, preterivanje i samohvalisanje. Na osnovu izveštaja koji su stigli do mene, procenjujem da broj nevinih, nenaoružanih, zaklanih Srba iznosi oko 750 000.

Kada sam, po ko zna koji put, u Glavnom štabu stavio na dnevni red izveštaj o istinski užasnim stvarima koje se odvijaju u Hrvatskoj, Hitler mi je ovako odgovorio:

„I ja sam poglavniku kazao da nije moguće samo tako iskoreniti tu manjinu, jer je ona, jednostavno, prevelika!"

Da, kada bi čovek tačno znao gde je granica uništavanja jednog naroda! Nije li ona pređena i kada se ubije i jedan čovek? Ovakva razmišljanja, međutim, daleko su od naše teme koja se zove Balkan.

Na Balkanu postoji veom živ islamski svet. Minareti džamija daju Skoplju, Sarajevu, Tirani i mnogim drugim gradovima i selima privlačan orijentalni pečat. Islam na Balkanu, kao nasleđe osmanlijskog sveta, predstavlja zajednicu koja je jaka i bogata tradicijom. Sa Bliskim istokom ona je povezana i brojnim porodičnim vezama i rezultat je politike ostarele istanbulske hijerarhije, koja je razumela da može da se podmladi i osveži neistrošenim snagama balkanskog islama. Bosna i Hercegovina, koja je danas savezna republika u okviru Federativne Jugoslavije, je preko jedne trećine muslimanska. Autonomna oblast Kosovo i Metohija i Sandžak pripadaju saveznoj republici Srbiji i većinsko stanovništvo je islamsko. Preko dve trećine Albanije čine muslimani. Islamska manjina živi u Grčkoj, Bugarskoj i Rumuniji. Evropski deo Turske je potpuno islamski. Preko dva miliona ljudi na Balkanu ispovedaju muslimansku veru. Veliki islamski svet - čiji je osećaj pripadnosti toj religiji, posle 1945. postao jasan celokupnom čovečanstvu - prati sa velikim interesom i sudbinu balkanske braće po veri. Takođe, i za islamski Balkan arapski univerzitet El Hazra u Kairu jeste duhovni centar. Bal-

kanski muslimani u veoma malom broju su Turci, a u velikoj većini oni su Srbi, Hrvati i Albanci.

Jednom, povodom žive debate o Balkanu, kada sam Hitleru želeo da predočim značaj Balkana u odnosu na Bliski istok, kazao sam mu sledeće, jer je on voleo slikovite primere: „Kada bijete muslimana iz Sandžaka, student iz Kaira će odmah da protestuje, da se razbesni i da počne bučno da psuje!" Ovo mu se toliko dopalo, daje taj primer voleo da upotrebljava i u kasnijim razgovorima. Za islam je Hitler imao veoma mnogo simpatija: „To je muška religija! Da su Nemci muslimani, u istoriji bi tada postigli mnogo više!", kazao je jednom. Za nevernika kao što je Hitler, to predstavlja veliko priznanje jednoj od postojećih religija. Ipak, on nije zanemario ni fatalizam islamskih ratnika. U svakom slučaju, u odnosu na Balkan, Hitler je zastupao pozitivnu politiku prema muslimanima. Time je nastavio tradicionalnu politiku Beča, a ona je Bosni koju je okupirala Austrougarska bila diktirana preteranim obzirima prema osećajima muslimanskog sveta. Međutim, između novog komunističkog režima u Jugoslaviji i islamske zajednice postojalo je veoma malo problema i trzavica. Odakle toliko nežnosti u odnosu između ta dva toliko različita sistema? Komunisti su morali da uzmu u obzir religioznu solidarnost islama, religije, koja se proteže od Zapadne Afrike do Kine. Hrišćanstvo je izgubilo ovu solidarnost, i to zbog toga jer je bilo suviše hrišćanskih sila i sve su se one međusobno hiljadu godina borile da zauzmu prvo mestu na Zemlji. Ova solidarnost je činjenica u svetskoj politici i doseže do balkanskih gudura.

Pored latinsko-katoličkog i grčko-pravoslavnog sveta, na Balkanu postoji i islam kao predstavnik arapsko-muslimanskog sveta. Islam je bitna karakteristika Balkana i predstavlja element stabilnosti zbog svog čvrstog korena i izdržljivosti.

O jednoj balkanskoj sili nismo još ni govorili. Reč je o Turskoj, nekadašnjem gospodaru čitavog Balkana. Njene paše vladale su, takođe, punih sto pedeset godina i Budimpeštom, a njen evropski deo danas se graniči sa Bugarskom i Grčkom. Na osnovu ovog, malog preostalog dela, koji štiti dostojanstveni Carigrad i Bosfor, Turska ima pravo da se smatra evropskom silom i balkanskom državom. Na ovom malom evropskom prostoru, sabijenom između Mermernog mora i Dardanela, okončano je godine 1913, posle Balkanskih ratova, povlačenje jedne azijske velesile iz Evrope. Ovo povlačenje počelo je još godine 1683, kada su Osmanlije poražene u bici kod Kalenberg, pošto su prethodno silovito opsedali Beč. Usledio je protivudar bečkog cara i oslobodilačka borba balkanskih naroda. Austrija je bila najvažnija odbrana Zapada od napada Turske 1683. godine, a danas, u no-

vom odnosu snaga između Vašingtona i Moskve, Beč je takode postao važno mesto odbrane Zapada.

Na geografskoj karti balkanski deo Turske ne izgleda nimalo veličanstveno ni impozantno. Međutim, za odbranu ovog malog teritorija je u pripravnosti jedna od najboljih armija sveta. Možda će čitaoca da zanima kako nemačka Glavna komanda ocenjuje vojnu snagu Turske.

Mesto: Obersalzberg (Obersalzberg), vreme: kraj aprila 1944. Prisutni: Adolf Hitler, Ribentrop, ambasador Papen i ja. Papen izveštava o obustavljanju isporuke hroma od Turske. Nemačko ministarstvo spoljnih poslova pripremilo je oštru protestnu notu. Hitler je uzeo naočare i počeo da čita:

„Kako to pišete? Flagrantno kršenje ugovora? Gospodine Ribentrop, to znači da moram da vodim rat protiv Turske! Možete li da mi stavite na raspolaganje pedeset elitnih divizija koje su mi za to potrebne? Nisam li u pravu? Dakle, ne upotrebljavajte reč 'flagrantno!'" i sam je precrtao tu opasnu reč, kao i neke druge. Hitler nije imao sklonost da preteruje u broju vojnika potrebnih za neku operaciju. Dakle, ovde je govorio o minimalnom broju divizija. Ovo citiram zato jer je današnjem svetu mnogo jasnije kada se govori o pedeset nemačkih elitnih divizija, nego o snazi turske armije. Blagodareći turskoj diplomatiji, kojoj čovek treba da se divi, ta zemlja je ostala tokom Drugog svetskog rata neutralna. Toliko o sićušnom uglu teritorije Turske na Balkanu. Reč je o malenom, ali važnom mestu.

„Đavolski zanimljiv kraj!“, kazaće moj poznanik iz Kanzasa, i odmah postaviti sledeće pitanje: „Kako, međutim, polazi za rukom tim balkanskim momcima da zapale svet?“ Razume se da oni to ne mogu da rade, i to tako dugo, sami. Konačno, na Balkanu ima dosta toga što može da se zapali. Postoje mesta na Balkanu gde je veoma retko da kuće prirodno propadaju, usled dotrajalosti, ili da ljudi umiru usled starosti. I na američkom Divljem zapadu prosečna starost muškarca u prošlosti bila je neverovatno niska. Balkanski narodi nikada, međutim, nisu bili prepušteni sami sebi. Oni su uvek imali „težak brak“, odnosno, nalazili su se u „sferi uticaja“ ove ili one sile. Balkanske suprotnosti uvek su pronalazile vatrene navijače: velike sile i moćne susede. Tamo su se susretali Zapadno rimsko i Istočno rimsko carstvo, zatim Vizantija i Venecija, Carigrad i Beč, Osmanlije i Rusi, Beč i Petersburg, Berlin i Pariz, Berlin i London, Berlin i Rim, London i Moskva, Vašington i Moskva. Velike sile nisu se samo poigravale balkanskim protivrečnostima, već su ih unosile i raspirivale. I tako se povlači ta krvavocrvena nit kroz istoriju Balkana: sa jedne strane, tu su strane sile koje pokazuju veliku želju da intervenišu a sa druge strane, narodi na ovom prostoru uporno se brane od te intervencije. Sami unutrašnji problemi Balkana dovoljno su brojni i komplikovani. No, ne može da bude govora o tome da bi među bal-

kanskim narodima vladala idila kada se velike sile ne bi mešale u njihove poslove. Treba imati na umu sklonost ljudi sa ovog prostora da reaguju spontano, emotivna i siledžijski. Isto tako je istina da Balkan ne može sam da prouzrokuje svetski požar, a da za to ne postoji dobra volja velikih sila. Reč je samo o ovome: koji balkanski događaj zainteresovanoj velikoj sili izgleda kao dovoljan povod da upotrebi oružje, da bi tako sačuvala „sopstveno dostojanstvo, slobodu naroda i večna ljudska prava"? Izgleda da je danas sve postalo jednostavnije. Vojna konfrontacija evropskih sila, sa zapaljenim fitiljem na Balkanu, nije više moguća. Balkan je, međutim, opet prepun oružja, ovog puta ruskog i američkog. Situacija je postala preglednija.

Ovaj nov položaj nije više nikakva karakteristika Balkana: Istočni blok ili odbrana Zapada, Sovjetska Rusija ili SAD? To je alternativa naših dana, i opšta norma koja sve određuje. Da li se na taj način Balkan podvrgao evropskim normama ili si se Evropa prilagodila balkanskim, i to tako što je čitava stara Evropa pala pod uticaj dve svetske sile?

Da mi nije ukraden rokovnik, verovatno bih podlegao iskušenju da svoje ratne doživljaje na Balkanu napišem u formi dnevnika: iz dana u dan, od meseca do meseca, od godine do godine. To bi značilo da čitaoca zamaram kaleidoskopom gde se vidi kako putujem i menjam mesta, ali to ne bi bilo zanimljivo. Kako sam već rekao u uvodu, u poslednje dve ratne godine na Balkanu imao sam 215 letova, a od januara 1940. do decembra 1944. bilo je verovatno oko tri stotine putovanja avionom. Samo u vezi s mojim mađarsko-rumunskim zadacima preleteo sam Karpate 60 puta. Sećam se ovakvih dnevnih poslova:

9 časova, Atina: poslednja uputstva u pogledu intervencije zlatnih rezervi na atinskoj berzi,

11 časova, Solun: razgovor sa general-pukovnikom Lerom (Lohr) u vezi s pitanjem finansiranja Nemačke armije, Vermahta, u Grčkoj,

15 časova, Bukurešt: razgovor sa rumunskim ministrom privrede o tome da se razmotri mogućnost povećanja isporuke nafte,

19 časova, Beograd: razgovor sa predsednikom vlade Nedićem, koji ponovo preti da će podneti ostavku.

Poslednje uputstvo pilotu mog aviona: sutra u dva časa posle podne mašina mora da bude spremna: letimo u Tiranu. Posle toga slede: Atina, Beograd, Glavni štab (kod Hitlera), Beograd, Solun, Atina, Rim, Atina, ostrvo Krit, Atina, Bukurešt, Budimpešta, Berlin - i tako u nedogled. Da li ovo još može da se nazove nečijom privrednom misijom? Na osnovu mog iskustva, mogu na ovo pitanje da negativno odgovorim. Uopšteno govoreći, sistem specijalnih misija u Trećem rajhu pokazao se kao efikasan. No, pogrešno je bilo dajedan čovek - kao što je to slučaj sa mnom - koji je obavljao specijalni

zadatak, uvek morao da prihvati novi, a da ga nisu oslobodili obaveze prema prethodnoj misiji. Istina, u avionu je moguće čitati dokumente, ali ja nerado čitam akte kada prelećem preko svetloplavog Egejskog mora ili preko preteče, jedinstvene divljine balkanskih planina, a tokom oluje i nevremena nemam za to nimalo volje. U mom avionu, „hajkelu 111" („heinkel"), skladište za bombe smo pregradili i pretvorili u prilično ugodnu putničku kabinu za četiri osobe. Pa ipak, kabina aviona ne može da zameni kancelariju. Tako sam ja bio stotine i stotine časova uposlen, pa sam mogao da uživam u posmatranju pejzaža iz ptičje perspektive, odnosno, bio sam leteći diplomata koji se uvek žurio. I gle - na mesto katastrofe stigao sam tačno na vreme, kao što to može da se dogodi i pešaku, ni sekund ranije. Tada su mi pobednici dali sedam i po godina da razmišljam o avanturizmu moga rada. Potrudio sam se da i ovu specijalnu misiju dobro obavim. To, međutim, ne spada u ovu knjigu. Počinjem, dakle, sa svojom pričom.